

ترجمه‌های حافظ به آلمانی^۱

حمید تفضلی

ترجمه مصطفی حسینی

در ادبیات آلمان نام حافظ یادآور یوهان ولفگانگ فُن گوته است. این رویداد صرفاً نتیجه جایگاهی است که گوته در دیوان غربی - شرقی - که اول بار در ۱۸۱۹ به روشنای نشر رسید - به حافظ می‌دهد. به خاطر این اثر گوته است که دیوان حافظ از اوایل قرن نوزده منبعی مهم در قلمرو «ادبیات جهان»، و شعر او دست‌مایه انتشار پژوهش‌های عالمانه بسیاری در اروپا بوده است. نگاهی اجمالی به فهرست کامل ادبیات آلمانی زبان ۱۷۰۰-۱۹۱۰^۲ اثر هیلمار شموک^۳ و ویلی گُرنزی^۴ که در آن میان ۹ ترجمه از دیوان حافظ در فاصله بین ۱۸۰۰ تا ۱۸۸۰ به چشم می‌خورد، گواهی روشن بر این مدعا است.

اولین ترجمه کامل آلمانی دیوان حافظ به اهتمام یوزف فُن هامر - پورگشتال (۱۷۷۴-۱۸۵۶)، شرق‌شناس و دیپلمات اتریشی، انجام شد. این ترجمه، که همچنان یکی از مهم‌ترین ترجمه‌ها به آلمانی است، در ۱۸۱۲ منتشر شد، اگرچه طرح آن چهارده سال قبل به ذهن او خطور کرده بود (هامر، ۱۸۱۲، صص. ۱-۳). هامر - پورگشتال در زمان اقامت در قسطنطنیه، دو ترجمه ترکی از حافظ، یکی اثر شمعی و دیگری اثر سروری، موجود در کتابخانه سلطان حمید را مطالعه کرد. او خود نیز نسخه‌ای از ترجمه و شرح سودی داشت (هامر، ۱۸۱۲، ص. ۴). در کل، هامر - پورگشتال ۵۷۶ غزل، شش مثنوی، دو قصیده، ۴۴ قطعه، ۷۲ رباعی، و یک مخمس از حافظ را ترجمه کرد (هامر، ۱۸۱۲، ص. ۲). ویژگی بارز ترجمه هامر - پورگشتال، ازسویی، در شیوه ترجمه اشعار، و از دیگر سو، به خاطر اشارات و ارجاعات تطبیقی در یادداشت‌های توضیحی اوست به ادبیات لاتین و یونان که نشانگر تلاش اوست تا جهان شعری حافظ را به مدد شعر کلاسیک برای خوانندگان معاصرش ملموس‌تر و مفهوم‌تر کند. هامر - پورگشتال همواره به قالب و مضمون غزلیات حافظ وفادار است (تفضلی، ۲۰۰۰، صص. ۸۱-۹۱).

ترجمه هامر - پورگشتال بر درک حافظ از گوته تأثیر بسزایی داشت. تأثیر آن چندان بود که ترجمه‌های آلمانی حافظ در نیمه دوم قرن نوزده مرهون دیوان غربی - شرقی گوته بودند. (در

طی این دوره بود که دو ترجمه کامل تر از دیوان حافظ، ترجمه روزنویگ و بروکهاوس، منتشر شد؛ بنگرید به زیر).

تقریباً هم‌زمان با چاپ نهایی دیوان غربی - شرقی گوته (۱۸۲۷)، آگوست پلاتن (۱۷۹۶-۱۸۳۷)، یکی از مهم‌ترین شاعران عصر بازگشت، گزیده‌ای از شعر حافظ را ترجمه کرد. در این گزیده، با عنوان نسخه بدلی از دیوان حافظ، پلاتن در معرفی جنس و لایه‌های متکثر شعر حافظ توفیق داشت. او با الگو قرار دادن حافظ، غزل‌هایی اصیل به آلمانی سرود، و ۲۶ غزل و یازده تک‌بیت از حافظ را نیز ترجمه کرد (پلاتن، ۱۸۵۳، صص. ۳۳۴-۳۵۵). در کتاب بعدی‌اش، تحت عنوان «۱۵-۲۰ اکتبر ۱۸۲۲» پنجاه غزل دیگر در قالب ترجمه (پلاتن، ۱۸۸۰، صص. ۵۵۱-۵۹۰) به همراه مقدمه‌ای (۱۸۸۰، صص. ۲۰۹-۲۱۳) چاپ شد.

بین ۱۸۵۴ تا ۱۸۵۸، هرمان بروکهاوس (۱۸۰۶-۱۸۷۷)، استاد وقت زبان‌های هند و اروپایی در لایپزیگ، اولین ترجمه کامل دیوان حافظ از زمان هامر به بعد را منتشر کرد. این چاپ سه‌جلدی، که براساس چاپ و شرح سودی است، تماماً صفحه‌آرایی شده بود، و از آنجاکه متن اصلی در پایان کتاب عرضه شده به آسانی می‌توان ترجمه و اصل را مقایسه کرد. هرچند بروکهاوس شیوه ترجمه را در مجلد دوم و سوم تغییر داد (بروکهاوس، ۱۸۵۴، ص. ۵)، لیکن ارزش عالمانه آن را حفظ کرد.

به تبع بروکهاوس، وینسنز روزنویگ (۱۷۹۱-۱۸۶۵)، دیگر دیپلمات مستشرق آلمانی، ترجمه کامل دیگری از حافظ منتشر کرد (وین، ۱۸۵۸-۱۸۶۴). روزنویگ ترجمه‌ها و اصل فارسی آنها را در صفحه روبرو ارائه کرد، و تعلیقاتی در پایان ترجمه آورد. این ترجمه به خاطر بررسی وزن شعر فارسی به طور کلی و وزن شعر حافظ به طور خاص مشهور است و تقریباً اساس تحقیقات مدرن آلمانی درباره حافظ به‌شمار می‌رود.

سرآمد گزیده‌های حافظ به آلمانی، ترجمه فریدریش روکرت (۱۷۸۸-۱۸۶۶) است. روکرت، شاعر مترجم معاصر گوته، قالب غزل، وزن و طرح قافیه آن را تقلید کرد. ترجمه‌های او لطافت و فخامت شعر حافظ را حفظ می‌کند. اگرچه رابطه گوته با حافظ با رابطه‌اش با روکرت متفاوت است، پژوهش‌های عالمانه روکرت درباره حافظ اهمیت بیشتری دارد (بنگرید به روکرت، ۱۹۸۸، ص. ۱۳). گزیده‌ای از ترجمه‌های روکرت از قطعات حافظ در ۱۸۷۷ (لاگارد، ۱۸۷۷، صص. ۱۷۷-۲۰۸) و گزیده‌ای دیگر در ۱۹۲۶ منتشر شد، که شامل ۸۶ غزل و قطعه بود (روکرت، ۱۹۲۶، صص. ۱۱-۳۳). در ۱۹۸۸ انجمن روکرت ۶۳ ترجمه از او منتشر کرد، و ترجمه‌های دیگری (بنگرید به بوبزین؛ روکرت، ۱۹۹۲، ص. ۵۳؛ رجایی، ص. ۴۶) از جمله همین اواخر، چاپ مصوری از ترجمه‌های روکرت (رستمی گوران، ۲۰۰۲) منتشر شده است. این ترجمه‌ها هم از رابطه ادبی روکرت با حافظ پرده برمی‌گیرد

(روکرت، ۱۹۹۸، ص. ۳۱۶)، و هم گواهِ نبوغ هنری شاعر ایرانی، به‌ویژه در کاربست زبان مجازی و استعاری، است.

یکی از محبوب‌ترین گزیده‌ها از غزلیات حافظ به آلمانی ترجمهٔ گنورگ فریدریش داومر است (۱۸۴۶، ۱۸۵۲ و انبوهی بازچاپ)؛ داومر ترانه‌سرایی پرکار بود، و ترجمه‌هایش از حافظ بعدها برای آواز و پیانو تنظیم شد (استرایشر، ۱۹۰۷؛ همچنین بنگرید به حافظ: هفت). سایر برگزیده‌های مشهور شعر حافظ به آلمانی عبارت‌اند از: گ. ه. رسلمان (۱۸۵۶)، فریدریش بودنشت (۱۸۷۷)؛ فریدریش فیسباخ (۱۸۹۸)؛ رولف - دیتریش کایل (۱۹۷۵)؛ یوهان کریستف بورگل (۱۹۷۲)؛ سیروس آتابای (۱۹۸۰). و نیز تک‌غزل‌های بسیاری که در آثار ادبی مختلف به آلمانی ترجمه شده است.

Bibliography:

Cyrus Atabay, *Hafis, Liebesgedichte*, Frankfurt-am-Main, 1980. Hartmut Bobzin, "Zur Geschichte der Hafis-Übersetzungen Rückerts," in H. Bachmann, ed., *Friedrich Rückerts Bedeutung für die deutsche Geisteswelt*, Coburg, 1988, pp. 52-74.

Friedrich Bodenstedt, *Hafis, der Sänger von Schiras*, Berlin, 1877.

Hermann Brockhaus, *Die Lieder des Hafis*, 3 vols., Leipzig, 1854-58 (with Sudi's commentary).

Johann Christoph Bürgel, *Drei Hafis-Studien*, Bern and Frankfurt-am-Main, 1975 (includes his translations of Ḥāfeẓ, pp. 55-80).

Georg Friedrich Daumer, *Hafis. Eine Sammlung persischer Gedichte*, Hamburg, 1846, repr. 1856, Leipzig, 1906, Jena, 1912, Munich, 1920, Basel, 1945.

Idem, *Hafis. Neue Sammlung*, Nuremberg, 1852, repr. 1868.

Friedrich Fischbach, *Rosen aus Schiras*, Mainz, 1898.

Joseph von Hammer-Purgstall, *Mohammed Schemsed-din Hafis. Der Diwan*, 2 vols, Stuttgart and Tübingen, 1812-13.

Rolf-Dietrich Keil, *Hafis: Gedichte aus dem Diwan*, introduction, commentary, and tr., Düsseldorf and Cologne, 1957.

August von Platen, *Gesammelte Werke in fünf Bänden*, Stuttgart and Tübingen, 1853 (Hafisübersetzung in vol. II, pp. 334-55).

Idem, Werke, ed. Carl Christian Redlich, Berlin, 1880-82 (Hafisübersetzung in vol. I, 1880, pp. 551-90; III, 1882, pp. 209-13).

Ali Radjaie, Das profan-mystische Ghazel des Hafis in Rückerts Übertragungen und in Goethe's "Divan," Würzburg, 1998.

G. H. Resselmann, Schems-eddin Muhammed Hafis: Der Diwan, selected tr., Berlin, 1865.

Vincenz von Rosenzweig-Schwannau, Der Diwan des grossen lyrischen Dichters Hafis, Persian text and tr., 3 vols., Vienna, 1858-64.

Jalal Rostami Goran, ed., Ghase-len aus dem Diwan Muhammad Schams ad-Din Hafis. Persische Gedichte aus dem 14 Jahrhundert mit deutscher Übertragung von Friedrich Rückert und Bildern von Shahram Karimi, Bonn, 2002.

Friedrich Rückert, "Aus Friedrich Rückerts Nachlasse," in Paul de Lagarde, *Symmicta*, Göttingen, 1877, pp. 177-208.

Idem, Ghaselen des Hafis, Munich, 1926 (inc. 42 poems previously unpublished).

Idem, Dreiundsech-zig Ghaselen des Hafis, with a preface by Christoph Bürgel, Wiesbaden, 1988.

Idem, Östliche Rosen: Drei Lesen, ed. Hartmut Bobzin, Frankfurt-am-Main, 1992.

Idem, Gedichte, ed. Walter Schmitz, Stuttgart, 1998.

Theodor Streicher, Hafis-Lieder, Leipzig and New York, 1907, repr. Huntsville, Tex., 1991 (musical score, with German and English words by G. F. Daumer).

Hamid Tafazoli, "Negāreš-i bar jāygāh-e Ḥāfez dar Divān-e šarqi-ġarbi-e Gute," *Irān-nāma* 18/2, 1379 Š./2000, pp. 87-103.

^۱ برگرفته از دانشنامه ایرانیکا، (۲۰۱۲)، ج. ۱۱، صص. ۵۰۰-۵۰۱.

^۲ *Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums, 1700-1910*

^۳ Hilmar Schmuck

^۴ Willi Gorzny